

OHLÉDNUTÍ ZA MINULOSTÍ – JAK SE DŘÍV SHÁNĚLY ODBORNÉ ČLÁNKY

A RETROSPECTIVE ON INFORMATION RETRIEVAL – HOW SCIENTIFIC PAPERS USED TO BE ACQUIRED

FRANTIŠEK KOŽÍŠEK

Státní zdravotní ústav, Centrum zdraví a životního prostředí, Oddělení hygieny vody, Praha, Česká republika

SOUHRN

Před rozšířením počítačů a internetu byl základním zdrojem informací o nových člancích časopis *Current Contents*. Vycházel v několika řadách a byl k dispozici také v odborné knihovně Státního zdravotního ústavu. Články z časopisů, které knihovna sama nevladla, bylo možné objednat prostřednictvím meziknihovní výpůjční služby. Druhou možností bylo požádat o separátní výtisk přímo autora. V porovnání s dneškem bylo získávání nových informací mnohem složitější a pomalejší. Inflace článků a jejich snadná dostupnost přináší v současné době nutnost pečlivěji nové informace vybírat a hodnotit.

Klíčová slova: vědecké informace – získávání, *Current Contents*, historie

SUMMARY

Prior to the digital revolution, the journal *Current Contents* served as the fundamental bibliographic resource for tracking new publications. Published in several thematic series, it was part of the collections of the professional library of the National Institute of Public Health. Articles from journals not directly owned by the library were procured via interlibrary loan services; alternatively, researchers could solicit reprints directly from the authors. Compared to contemporary standards, the acquisition of scientific information was significantly more arduous and protracted. The modern proliferation of scholarly literature and its immediate accessibility now necessitate new information to be more rigorously selected and critically appraised.

Key words: scientific information – acquisition, *Current Contents*, history

<https://doi.org/10.21101/hygiena.a1903>

Technický pokrok jde i díky počítačům a internetu v posledních letech tak rychle dopředu, že s ním stěží stačí držet krok mladá generace, vyrostlá již v digitálním věku. Starší generace, k níž náleží i autor tohoto příspěvku, na to občas jen nevěřičně zírání – podobně jako když mladá generace nevěřičně poslouchá vyprávění, jak svět fungoval v době před jejím narozením. U příležitosti 100. výročí slavnostního otevření Státního zdravotního ústavu (SZÚ) (1) bych mladším kolegům rád nastínil, jak se v době před zavedením počítačů a vznikem internetu, před databázemi ScienceDirect, Medline, ProQuest a jinými, či před časopisy s otevřeným přístupem (open access) dostával zájemce k odborné literatuře, kterou pro svoji práci potřeboval. Popíši systém, který v SZÚ, tehdy Institutu hygieny a epidemiologie – IHE (ale i v jiných výzkumných organizacích) fungoval v poslední fázi před rozšířením počítačů, tedy přibližně na přelomu 80. a 90. let 20. století.

Jistě, i když knihovna SZÚ, součást Střediska vědeckých informací (SVI), byla specializovanou knihovnou pro oblast hygieny (tzv. oborové informační středisko) a odebírala řadu titulů zahraničních časopisů, byla to jen malá část spektra vycházejících relevantních odborných tiskovin. Zájemce si mohl zajít do knihovny a prolistovat

si nová nebo starší čísla časopisů, ale tím se dozvěděl jen o minimu potenciálních prací. Takže obecně stál před dvojím problémem: Jak se dozvědět, že někde vyšel článek na téma, které ho zajímá? Jak se k tomu článku dostat?

Odpověď na první otázku hledal v časopise *Current Contents*, který od konce 50. let vydával Institute for Scientific Information v USA a který excerpoval zprvu jen odborné recenzované časopisy z oblasti biologie a lékařství, později i z jiných oborů. Po roce 1990 excerpoval *Current Contents* několik tisíc časopisů a vycházel celkem v sedmi řadách. Knihovna SZÚ odebírala čtyři řady, některé již od 60. let: *Current Contents Agricultural, Biological, and Environmental Sciences*; *Current Contents Life Sciences*; *Current Contents Social & Behavioral Sciences*; *Current Contents Physical, Chemical and Earth Sciences*.

Jak tištěný časopis *Current Contents* vypadal, co obsahoval a jak po SZÚ koloval? Časopis vycházel týdně a měl malý formát (14 × 20,5 cm). V úvodu každého čísla byl nejprve seznam časopisů, které byly v daném čísle excerpované, a dále úplný seznam všech excerpovaných časopisů v dané řadě, včetně jejich vydavatelů. Následovala hlavní část, a to jednotlivá čísla s uvedením názvu, ročníku, čísla a měsíce vydání časopisu, dále pak seznam v tom čísle otištěných článků, vždy s uvedením

názvu, autorů s iniciálou křestního jména a příjmením a strany, na které článek začínal. Dalším oddílem byl Title Word Index čili rejstřík všech slov (podstatných a přídavných jmen), která se objevila v názvech článků, s odkazem na stranu, kde byl název uveden. Poslední podstatnou částí byl Author Index and Address Directory, kde byl abecední seznam všech v pořadí prvních autorů a jejich poštovních adres. Následovaly (asi pro lepší přehled, ale jinak duplicitní) adresy vydavatelů v čísle excerpovaných časopisů, seznam zkratk apod. Na úvod samozřejmě nechyběl návod, jak se v časopise orientovat a rozumět záznamům. Řazení časopisů v *Current Contents Life Sciences* bylo takové, že na prvním místě byly multidisciplinární časopisy, jako např. *Nature* a *Science* a dále byly časopisy řazeny podle oborů (např. Biochemistry, Biophysics, Experimental Biology, Medicine apod.). Excerptovány byly i některé monografické edice. V roce 1992 mělo jedno číslo řady *Life Sciences* přes 500 stran a k některým číslům byl přiložen speciálně zaměřený CD-ROM.

V SZÚ tištěný časopis koloval podle jmenovitého seznamu, půjčoval se proti podpisu a každý čtenář měl na jeho prolístování jen několik hodin času (samozřejmě bylo možné si vypůjčit starší čísla na delší dobu, ale aktuální číslo muselo ústavem „projít“ během několika dní).

I když „karenty“ byly nejrozšířenější informační platformou o vydávaných člancích, pro úplnost musíme zmínit, že nebyly jediné. RNDr. Mráz z Centra pracovního lékařství např. v 90. letech odebíral díky grantu měsíčník *Current Advances in Toxicology*, který obsahoval podobnou úroveň záznamů, ale články nebyly řazeny podle časopisů, ale podle vybraných oblastí, kterých bylo okolo 70. Ten samý kolega připomněl, že vedle *Current Contents* byla dalším hlavním zdrojem informací o vydaných zájmových člancích literatura citovaná v již získaných člancích.

Když se zájemce dozvěděl o existenci článku se slibným názvem či klíčovými slovy, potřeboval do něj někde nahlédnout nebo nejlépe přímo jej získat. Pokud náhodou nebyl k dispozici v knihovně SZÚ, nejrychlejší cestou bylo zjistit, není-li daný časopis v jiné pražské knihovně k nahlédnutí nebo zapůjčení. Knihovna SZÚ měla vzhledem k velkému množství požadavků k dispozici 2krát do týdne služební automobil a z pražských knihoven svázela zapůjčené časopisy a knihy včetně těch nejnovějších a urychleně je zase vracela zpět. Uživatelé preferovali tuto službu (obr. 1) před osobním zařizováním, protože knihovna měla větší možnosti, např. časopisy běžného roku si čtenář v Národní lékařské knihovně nemohl absenčně zapůjčit a „rozmnožovna“¹ SVI SZÚ mohla zhotovovat kopie článků.

Odborní pracovníci ústavu nebo jimi pověřeni laboranti tak museli navštěvovat knihovnu osobně a často, takže ve výpůjčním protokole bývalo někdy velmi rušno a člověk musel vystát malou frontu, než na něj došla řada.

Pokud časopis neměla žádná z pražských knihoven, ale byl dostupný v některé jiné knihovně v republice, byla v rámci meziknihovní výpůjční služby (MVS) oslovena tato knihovna. Pokud časopis v republice nebyl, žádala knihovna SZÚ o mezinárodní výpůjčku prostřednictvím Národní knihovny ČR² nebo Státní technické knihovny. Doba získání článku přes mezinárodní MVS byla závislá

Žádanka o výpůjčku literatury – MVS SZÚ	
Žadatel:	
Centrum, telefon:	
U časopisu uveďte název, svazek (číslo), stránky, rok, autora práce.	
U knihy uveďte autora (editora), název, rok a místo vydání (ev. pramen citace).	
Popis, datum:	
Signatura:	Vyřízeno:
Půjčeno z:	Vráceno:
Lhůta do:	

Obr. 1: Žádost o zajištění meziknihovní výpůjční služby, kterou podávali odborní pracovníci SZÚ do knihovny Střediska vědeckých informací SZÚ.

na tom, ve které zahraniční knihovně se daný časopis nacházel a jak byla tato knihovna ochotná. Mohlo to být jen několik týdnů, ale i několik měsíců.

Další možností, která byla využívána hlavně pro získání nových článků západní provenience, avšak trvala řádově týdny, bylo napsat autorovi a poprosit ho, aby poslal „separát“ žádaného článku (za tím účelem dostával každý autor od redakce časopisu několik desítek separátních výtisků svého článku). Pro usnadnění postupu byly v knihovně k dispozici „žádanky“ – dopisnice čili kartičky formátu A6, které měly na jedné straně předtištěny řádky na doplnění adresy autora a zpáteční adresu SZÚ (IHE), na druhé straně byla předtištěna ve třech jazycích (anglicky, německy a francouzsky) žádost (obr. 2).

INSTITUT HYGIENY A EPIDEMIOLOGIE INSTITUTE OF HYGIENE AND EPIDEMIOLOGY 100 42 Praha 10, Šrobárova 48 Czechoslovakia		TISKOPIS IMPRIME
changed name to: STÁTNÍ ZDRAVOTNÍ ÚSTAV NATIONAL INSTITUTE OF PUBLIC HEALTH 100 42 Praha 10, Šrobárova 48 Czechoslovakia		
Dear Sir, It would be highly appreciated to receive a reprint of your paper:	Sehr geehrter Herr, Für die Zusendung eines Sonderdruckes Ihrer folgenden Arbeit wären wir Ihnen Verbunden:	Cher Monsieur, Nous serions très heureux de recevoir un tiré à part de votre travail:
Thanking you in advance. Sincerely yours:	Mit bestem Dank im voraus:	Avec nos remerciements anticipés:

Obr. 2: Žádost o zaslání separátního výtisku.

¹Bývala v suterénu budovy 11 a někdy v 80. letech získala první a na nějakou dobu jediný xerox v ústavu. Každý, kdo si zde chtěl nechat udělat nějakou kopii, musel mít k tomu od vedoucího oddělení podepsanou žádanku.

²Do roku 1990 nesla knihovna v různých obdobích odlišné názvy, např. Národní a univerzitní knihovna či Státní knihovna ČSR.

Zájemce na dopisnici doplnil adresu autora a své jméno a na druhou stranu do žádosti vepsal citaci článku a podpis. Vyplněnou žádost (dopisnici) pak odevzdal do knihovny, která žádosti zasílala do zahraničí hromadně. A pak už mohl zájemce jen čekat, zda mu autor odpoví a článek pošle.

Pokud se podíváte pozorně na text žádosti o separát (obr. 2), možná vás překvapí, že je zde pouze oslovení „Vážený pane“ (Dear Sir...), ale chybí alternativní oslovení „Madam“. To byl kolorit doby, kdy se ještě moc nepředpokládalo, že by mezi vědci a prvními autory článků mohlo být mnoho žen.

Čili takto ten systém fungoval. V porovnání s dneškem, kdy si pomocí klíčových slov článek vygooglíme a z časopisu typu open access nebo z předplacené databáze ScienceDirect či jiné stáhneme během několika minut a přes MVS ho dostaneme nejpozději do druhého dne, se ten starý systém zdá být zoufale pomalý a neefektivní. Jistě, pomalý skutečně byl, ale o srovnání efektivity by bylo možné diskutovat.

Jednoznačně můžeme říci, že tehdejší čtenář věnoval získanému článku mnohem větší pozornost, četl ho mnohem vědoměji a, řekněme, vděčněji. Dnes při ohromné inflaci článků a jejich snadné dostupnosti jsme články až zahlceni a musíme se prokousávat spoustou balastu. To je nejen velká ztráta času, ale znamená to i mnohem povrchnější čtení. Už dávno není čas si přečíst pozorně celý článek (často se omezujeme už jen na abstrakt nebo na highlights) a přemýšlet nad autorovými větami v diskusi, co tím vlastně chtěl přesně říci a co jen naznačit. Ostatně kvalita diskusní části mnoha článků je dnes zoufalá, mnoho autorů se nedokáže kriticky zamyslet nad výsledky a jejich praktickou implikací, takže do diskuse zopakují něco z výsledků a k tomu přidají pár frází a zbytečný text, aby už tu povinnou a protivnou část měli z krku.

Proto i v tomto případě platí staré české přísloví, že práce kvapná, málo platná. Pokud člověk nevěnuje přípravě a psaní vědeckého článku dostatečnou pozornost a čas, včetně přípravné fáze studia literatury a kritického zhodnocení výsledků, ale v zájmu „efektivity“ upřednostní kvantitu před kvalitou, budeme čím dál tím víc zavaleni publikačním balastem, ve kterém bude stále pracnější a obtížnější se orientovat. Hrozí,

že čas nutný k prokousání se tímto balastem převáží úsporu času získanou díky modernímu efektivnímu přístupu k literárním pramenům (2, 3). Nemluvě o tom, že na tomto „standardním balastu“ se budou učit velké jazykové modely, takže se od umělé inteligence v budoucnu běžně dočkáme právě toho, čemu bychom se chtěli vyhnout: záplavě zbytečných informací.

Autor děkuje Mgr. Vlastimile Synkové a dalším pracovnícům SVI SZÚ za informace i za doplnění rukopisu o část věnovanou roli knihovny. Těž děkuje RNDr. Jaroslavu Mrázovi, C.Sc. za společné vybavování si jednotlivých detailů tehdejšího systému získávání odborné literatury.

Sřet zájmů: žádný

ORCID

František Kožíšek <https://orcid.org/0000-0002-0107-6969>

LITERATURA

1. Historie Státního zdravotního ústavu v Praze. Acta Hyg Epidemiol Microbiol. 2005;Zvl č:1-167.
2. Havránek J. O formě, obsahu a psaní odborných časopiseckých publikací. Cesk Hyg. 1965;10(9):566-71.
3. Špála M. Praktické desatero (více méně) úspěšného autora [online]. Praha: Ústav vědeckých informací 1. LF UK a VFN; 2001 [cit. 2025-11-24]. Dostupné z: <http://www.lf1.cuni.cz/Data/files/spala/04%20Text%20%2014%20Praktick%C3%A9%20desatero%20autora%200060315.doc>.

Došlo do redakce: 5. 12. 2025

Přijato k tisku: 29. 12. 2025

*MUDr. František Kožíšek, C.Sc.
Státní zdravotní ústav
Centrum zdraví a životního prostředí
Oddělení hygieny vody
Šrobárova 49/48
100 00 Praha 10
Česká republika
E-mail: voda@szu.gov.cz*